

ЗМІСТОВІ АСПЕКТИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ З ФЕНОМЕНОМ ПАРАДИГМАЛЬНОСТІ ОСВІТИ

Барбашова Ірина Анатоліївна,

докторка педагогічних наук, професорка, професорка катедри педагогіки,
Бердянський державний педагогічний університет,
i.a.barbashova@gmail.com

У попередніх авторських публікаціях, присвячених розкриттю методики навчання здобувачів другого рівня вищої освіти едукології [1], було висвітлено особливості ознайомлення магістрів з едукологією як наукою [2], економічними механізмами функціонування сфери освіти [3], сутністю суб'єкт-суб'єктних і міжпоколінних взаємин в освіті [4] тощо. У цьому повідомленні здійснено спробу схарактеризувати основні змістові аспекти ознайомлення майбутніх учителів початкової школи з феноменом парадигмальності освіти.

Важливість вивчення студентами відповідної теми варто мотивувати тим, що поняття освітньої парадигми є однією з фундаментальних наукових категорій едукології. У сучасній науці дефініцію «*парадигма*» (від грец. *paradeigma* – приклад, взірць) розглядають як систему теоретичних, методологічних, аксіологічних установок, узятих за зразок розв'язання наукових завдань і визнаних всіма членами наукової спільноти [5]. В едукології та в спорідненій з нею філософії освіти це поняття застосовують для означення культурно-історичних типів педагогічного мислення і педагогічної дії (практики). *Освітня парадигма* – концептуальна модель освіти, що має свою внутрішню логіку, задає певний спосіб бачення освітнього процесу та характеру педагогічної взаємодії, має у своїй основі певну наукову теорію (чи теорії), домінує на певному історичному етапі та виражає «дух епохи».

Наголошуємо на тому, що освітня парадигма не є апіорі (наперед) заданим феноменом і проходить кілька *етапів*: становлення, завершеності та статичності, коли вона стає відсталою і перешкоджає подальшому розвитку освіти, а відтак і суспільства. Водночас у надрах старої парадигми формуються нові ідеї, сенси, форми, джерела і принципи буття, переосмислюються основні поняття та встановлюються нові зв'язки між ними, окреслюються перспективи людської цивілізації.

Для сучасного філософсько-освітнього знання є характерним явище *парадигмальної множинності* – наявність різноманіття освітніх парадигм за умов відсутності загальної інтеграційної теоретичної системи, у межах якої можна було б пояснити їх співіснування та взаємодію. Ситуацію парадигмальної множинності в освітньому просторі дослідники інтерпретують,

з одного боку, як *кризу сфери освіти*, спричинену її слабкою адаптацією до виконання нових соціальних функцій, нестабільністю, нестійкістю її розвитку, що має наслідком її перманентне реформування; з іншого боку, як *парадигмальний плюралізм*, ознаками якого є відмова від панування однієї парадигми, конкуренція між різними методологічними підходами, що активно стимулює наукове пізнання.

Стосовно *типології* освітніх парадигм повідомляємо про такі їхні види:

- авторитарно-імперативна, гуманна (Шалва Амонашвілі);
- міфологічна, природовідповіднісна, теологічна, гуманістична, просвітницька, раціоналістична, псевдогуманістична (ідеолого-конфронтаційна), технократична (модерністська), глобалізаційно-інформаційна (Віктор Андрущенко);
- авторитарна, маніпулятивна, підтримувальна, інформаційно-комп'ютерна (Людмила Буркова, Олена Касьянова, Геннадій Корнетов);
- науково-технократична, гуманітарно-феноменологічна, традиційна (Олександр Вознюк, Олександра Дубасенюк);
- традиційна, людино орієнтована (Тетяна Мієр);
- когнітивно-інформаційна, особистісна, культурологічна, компетентнісна (Галина Радчук);
- знаннєва, технократична, культурологічна, гуманістична (Катерина Ярецько) тощо.

Обґрунтовуємо доцільність *систематизації парадигм за джерелами та способами постановки освітніх завдань, характером взаємодії учасників освітнього процесу*. Так, за цією ознакою дослідники виокремлюють три типи базових освітніх парадигм – авторитарну, маніпулятивну, підтримувальну, – і констатують становлення інформаційно-комп'ютерної парадигми.

Далі послідовно розкриваємо сутність кожної з означених освітніх парадигм.

1 *Парадигма авторитарної (традиційної, класичної, знаннєвої) освіти*. Ця модель освітнього процесу є орієнтованою на цінність знань; основні теоретичні установки віддзеркалюють принципи класичної дидактики; вибудовується як поетапний, керований рух учня (вихованця) від незнання до знання; тому, кого навчають (виховують), відведено роль *об'єкта* – він опановує готові істини, майже не розмірковує, не обирає власний темп засвоєння змісту освіти. Проте, не зважаючи на переважну орієнтованість авторитарної освітньої парадигми на знання, а не на особистість здобувача освіти, у ній сформувалися інноваційні моделі й технології навчання. Йдеться про технології оптимізації навчання, проблемного та розвивального навчання. Процес навчання визнають *оптимальним* за двома критеріями: 1) якщо його зміст, структура і логіка забезпечують якісне розв'язання завдань навчання, виховання та розвитку здобувачів відповідно до вимог державних освітніх програм на рівні максимальних навчальних можливостей кожного з них; 2) якщо поставлених цілей можна досягти без перевищення витрат часу, відведених чинними навчальними планами, без перевищення максимальних норм часу.

Мета *проблемного навчання* полягає у створенні пізнавальних труднощів, для подолання яких здобувачі освіти мають докласти інтелектуальних зусиль або здобути нові знання. Об'єктивні суперечності, спеціально створені в пізнавальній діяльності, саме і становлять джерело розвитку тих, хто навчається.

Розвивальне навчання передбачає орієнтацію змісту, принципів, форм і методів освітнього процесу на загальний розвиток здобувача – його розуму, волі, почуттів, які є основою засвоєння знань, умінь і навичок. На відміну від традиційного, розвивальне навчання сприяє не лише засвоєнню знань, а й опануванню способів навчальної роботи, умінь самостійно виконувати діяльність, шукати та знаходити раціональні способи й переносити їх в умови, які безпосередньо не задані навчанням.

У контексті *парадигми маніпулятивної освіти* здобувач є одночасно об'єктом впливу та його суб'єктом, тобто мету і механізм розвитку проєктує педагог, але здобувач досягає результату самостійно, без втручання педагогічного працівника; організація особистісної взаємодії спрямована, з одного боку, на збереження провідної ролі педагога в освітньому процесі, з іншого – на те, щоб приховати його вплив, зробити його роль непомітною. Прикладом маніпулятивної парадигми є система вільного виховання (Марія Монтесорі) і метод проєктів (Джон Дьюї).

Головними принципами системи Марії Монтесорі є такі: 1) кожна дитина розвивається за особистим, індивідуальним планом у спеціально підготовленому середовищі; 2) завдання педагога – організувати діяльність учня так, щоб його творчий потенціал отримав максимальний розвиток; 3) здійснення самокорекції (допоможи собі сам): учень сам бачить власні помилки, а не отримує погану оцінку з боку дорослого; 4) комплектування різновікових груп, у яких доросліші учні допомагають молодшим. Отже, передбачено ставлення до дитини як до неповторної, унікальної особистості, із власною траєкторією розвитку, способами та строками освоєння навколишнього світу. При цьому від педагога вимагають високого рівня особистісного, інтелектуального розвитку, енциклопедичної обізнаності, знання вікової та педагогічної психології.

В основу методу проєктів покладено концепцію американського філософа і педагога Джона Дьюї – представника філософії прагматизму. На його думку, значення тієї чи іншої ідеї може бути встановлене лише в результаті її практичного застосування. Основний принцип – здобуття освіти «через дію», пошук і реальне втілення чогось нового. На сучасному етапі метод проєктів широко застосовують як освітню технологію, спрямовану на вироблення в учнів самостійних дослідницьких умінь; розвиток у них творчих здібностей і логічного мислення; об'єднання знань, отриманих у ході освітнього процесу, із пошуком нової, додаткової, інформації; залучення учнів до аналізу та розв'язання конкретних життєвих ситуацій і проблем.

3 Парадигму *підтримувальної (гуманістичної) освіти* сформовано в другій половині ХХ ст. як альтернативу авторитарній і як синтез двох вище розглянутих парадигм. Головною ідеєю стає утвердження людини як

самодостатньої цінності, свідомого суб'єкта своїх дій, чий вільний і всебічний розвиток є необхідною умовою суспільного поступу. У центрі цієї парадигми – особистість здобувача (учня, студента, слухача) як суб'єкта освітньої діяльності й суспільних відносин. Ця парадигма діє в системі *суб'єкт-суб'єктних* відносин. Її мета – зосередження на позитивних показниках розвитку особистості, зміцненні самооцінки здобувача освіти; спільне визначення інтересів, цілей, можливостей, а також шляхів подолання перешкод (проблем), що заважають самореалізації в навчальній, комунікативній, професійній, творчій діяльності.

Основу парадигми підтримувальної освіти визначає *особистісно орієнтований підхід*. У сучасній науці його тлумачать як:

- етико-гуманістичний принцип спілкування педагога і здобувача;
- принцип синтезу напрямів освітньої діяльності навколо головної цінності – особистості;
- пояснювальний принцип, що розкриває механізм особистісних новоутворень в освітньому процесі: ніякі зміни в життєдіяльності людини не можна пояснити без розуміння їхнього місця в самореалізації особистості;
- принцип свободи особистості в освітньому процесі в сенсі вибору нею пріоритетів, освітніх маршрутів, формування власного, особистісного сприйняття засвоюваного змісту (особистісного досвіду);
- принцип надання пріоритету індивідуальності в освіті як альтернативи колективно-нівелювальної освіти;
- ключовий методологічний принцип вивчення й організації освітнього процесу (зі специфічними цілями, змістом, технологіями), орієнтованого на розвиток і саморозвиток особистісних властивостей індивіда.

З орієнтацією освіти на надання педагогічної підтримки пов'язано запровадження *компетентнісного підходу*, який полягає в спрямуванні освітнього процесу на формування та розвиток ключових, міжпредметних і предметних компетентностей особистості – інтегрованих здатностей, що включають знання, уміння, навички, досвід діяльності, ціннісно-сміслові орієнтації, ставлення, поведінкові моделі, особистісні якості. Парадигма педагогічної підтримки створила фундамент для розвитку в Україні *інклюзивної освіти*. Інклюзивна освіта – система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення права на освіту та права здобувати її за місцем проживання; передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах закладу загальної середньої освіти. Базисом інклюзивної освіти є почуття любові до людей і окремої особи, повага до людської гідності, позитивне сприйняття індивідуальних особливостей іншої людини, визнання її прав і свобод, бажання допомагати іншому.

4 У теперішній час набуває завершення формування новітньої *інформаційно-комп'ютерної* освітньої парадигми. Освіту, засновану на інформаційних технологіях, розглядають як третю глобальну революцію в розвитку людства (перша пов'язана з появою писемності, друга – із винаходом друкарства).

Головна перевага цієї моделі освіти – можливість навчати на відстані велику кількість людей завдяки мережі «Інтернет», що значно посилює освітні можливості окремих закладів, країни, світу в цілому. Інформаційно-комп'ютерна парадигма освіти спрямована на виховання в здобувачів інформаційних потреб і засобів їх задоволення, формування інформаційної грамотності й культури членів інформаційного суспільства, уведення їх у простір розуміння інформаційної картини світу, засвоєння методології, методики та технології міждисциплінарних функцій і світоглядного смислу інформації.

Доцільно зауважити, що в надрах аналізованої парадигми створюється *ноосферно-космічна* модель освіти. На думку Наталії Поліщук, це викликано переходом земної цивілізації до майбутньої ноосферно-космічної цивілізації, освоєнням людиною космосу, можливим переселенням на штучні орбітальні житлові комплекси (на зразок «циліндрів» Джерарда Кітчена О'Нейла), твердотілі планети (Місяць, Марс) або екзопланети Всесвіту (позасонячні).

Концепція ідеального образу людини майбутнього – формування особистості, якій притаманна гармонія розуму, духовності, моральності, свідомості, емоційності, мудрості, витривалості фізичного тіла. Такі властивості забезпечать людським організмам (як чоловікам, так і жінкам) здатність долати галактичні та міжгалактичні простори в десятки й сотні, тисячі й мільйони світлових років зі швидкістю, близькою до швидкості світла, витримувати перевантаження при розгоні та гальмуванні космічного корабля, стан невагомості, дію потужних сил гравітації при зупинках на екзопланетах, масивніших за Землю. Відтак, підготовка ноосферно-космічно вихованої молоді перейшла зі сфери наукових космічних теорій і футурології в негайну практичну потребу.

Вважаємо за потрібне ознайомити майбутніх учителів з визначальною ознакою сучасної освіти, а саме – її *поліпарадигмальністю*. Сутність цього явища розкривають такі положення:

- можливість співіснування кількох освітніх парадигм, у рамках яких реалізують цілісні, закінчені моделі освітнього процесу;

- орієнтування процесів соціалізації особистості на різні парадигмальні установки;

- використання одним педагогом різноманітних парадигм на стратегічному (ідеологічному) й оперативному рівнях;

- залежність вибору педагогом парадигми від ступеня сформованості мотивації здобувачів (пасивної та активної установки на власний інтелектуальний розвиток);

- поєднання елементів різноманітних парадигм у межах конкретної технології освіти;

- наявність у кожній парадигмі часткових парадигм, кожній із яких властивий специфічний набір уявлень про цілі, зміст, процес освіти й виховання.

Як підсумок констатуємо таке: для сучасної освіти є характерною спрямованість на неперервне навчання впродовж всього життя, індивідуальну

стратегію навчання, активну роль того, хто навчається, та роль викладача як модератора, фасилітатора, тьютора освітнього процесу, широке використання інноваційних технологій.

Список літератури:

1. Барбашова І. Основи едукології : навч. посіб. Мелітополь : Видавничий будинок міської друкарні, 2022. С. 85–108. URL: <https://dspace.bdpi.org.ua/server/api/core/bitstreams/ab84206e-00e4-4422-8ea0-c15a09395914/content> (дата звернення: 09.03.2024).

2. Барбашова І. А. Ознайомлення майбутніх учителів початкових класів з едукологією як наукою. *Discussions for the improvement of science* : Abstracts of II International Scientific and Practical Conference (Berlin, Germany. January 16–18, 2023). Berlin, 2023. Pp. 171–174. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2023/01/Discussions-for-the-improvement-of-science.pdf> (дата звернення: 09.03.2024).

3. Барбашова І. А. Організація засвоєння майбутніми вчителями початкових класів економічних механізмів розвитку сфери освіти. *Implementation of modern scientific opinions in practice* : Abstracts of XI International Scientific and Practical Conference (Bilbao, Spain. March 20–22, 2023). Bilbao, 2023. Pp. 166–172. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2023/03/IMPLEMENTATION-OF-MODERN-SCIENTIFIC-OPINIONS-IN-PRACTICE.pdf> (дата звернення: 09.03.2024).

4. Барбашова І. А. Про засвоєння майбутніми вчителями сутності суб'єкт-суб'єктної та міжпоколінної взаємодії в освіті. *Questions regarding the problems of higher education* : Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference (Bordeaux, France. March 04–06, 2024). Bordeaux, 2024. Pp. 253–258. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2024/03/QUESTIONS-REGARDING-THE-PROBLEMS-OF-HIGHER-EDUCATION.pdf> (дата звернення: 09.03.2024).

5. Мелков Ю. О. Парадигма. *Енциклопедія Освіти* / НАПН України ; гол. ред. В. Г. Кремень. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 700–701.